UDK [930.2:050]:342.53(497.8)”1918”

Историјски записи, година XCIX, 1–2/2026

Илија БАЈОВИЋ*, i.bajovic90@gmail.com

ПОГЛЕДИ ЦРНОГОРСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ И ПУБЛИЦИСТИКЕ НА ТЕМУ „ПОДГОРИЧКА СКУПШТИНА 1918. ГОДИНА“

ABSTRACT: *This study examines the perspectives of Montenegrin historiographers and publicists concerning the unification of Montenegro and Serbia in 1918. It presents an overview of numerous historical, memoir, and journalistic works, as well as the differing interpretations of the process of unification.*

KEYWORDS: *Podgorica Assembly, Serbian people, king Nicholas, France, Marko Daković, Montenegrin board od national unification, the central comittee for the unification of Montenegro and Serbia.*

Уједињење Црне Горе и Србије 1918. године биће предмет бројних полемика, расправа међу историчарима прије свега из Црне Горе. Подгоричка скупштина је као значајан историјски догађај интересантна подједнако историчарима, као и правницима, социолозима, филозофима, књижевницима. Суштина овог рада је приказати како су бројни прије свега историчари из Црне Горе, који су припадали различитим генерацијама, гледали на питање уједињења Црне Горе и Србије 1918. године, како и на који начин су перципирали саму Подгоричку скупштину на којој је и прокламовано уједињење двију српских држава 1918. године. Дакле, у раду ће се приказати ставови историчара, научника који су у својим књигама, научним радовима обрадили тему уједињења, и на тај начин оставили свако из свог угла и времена коме су припадали, суд о поменутој теми односно догађају, који ће, како је већ наведено, све до наших дана бити предмет бројних расправа.

Један од аутора који се бавио питањем уједињења, али што је још важније, који је био и актер самог чина уједињења, посланик на Подгоричкој скупштини Јован Ћетковић објавио је у Дубровнику 1940. годи-

* Магистар историје, Никшић. Master of History, Nikšić.

не књигу под насловом *Ујединитељи Црне Горе и Србије.* У својој књизи Ћетковић даје кратак преглед историје Црне Горе са посебним осрвтом на период владавине династије Петровић Његош, од владике Данила до књаза-краља Николе. Ипак, када је у питању поменути аутор, нас највише интересује како је и на који начин Ћетковић обрадио тј. описао сам чин уједињења Црне Горе и Србије 1918. године.[1]

Ћетковић у глави шестој под насловом *Велика Народна Скупштина*, као што и сам наслов говори, даје свој суд о Подгоричкој скупштини и догађајима који су довели до уједињења. Овај аутор, када говори о уједињењу, често користи термин *југословенско* уједињење, југословенске покрајине, југословенска заједница. Такође, истиче како су присталице краља Николе правиле одређене проблеме при организовању саме Подгоричке скупштине, који су, разумије се, агитовали за стари режим, и који су, како аутор истиче, одмах послије ослобођења приграбили одређене позиције у земљи, истина привремено.[2] Интересантно је како Ћетковић као актер догађаја описује агитовање за уједињење међу самим народом, који је, како аутор наводи, био лукав, неповјерљив и даље осјетљив по питању односа према краљу Николи, који је изградио у правом смислу те ријечи култ личности у народу. Како је народ дочекао чин уједињења, аутор приказује на сљедећи начин: „Понегдје Црногорци листом пристају уз идеју уједињења, под цијену макаквих жртава, понегдје ћуте, а понегдје се отворено изјашњавају против. Највећи је дио ћутао, неодлучно чекао и некаваљерски намигивао и десно и лијево – чекао је да види гдје ће превагнути теразије, па тамо да се придруже доцније“. Са друге стране, према аутору, чин уједињења је унутар саме Црне Горе изнијела омладина, која је од првог дана, како се наводи, са великим одушевљењем прихватила и радила на уједињењу. Дакле, Ћетковић посебну пажњу поклања омладини Црне Горе, њиховом непоколебљивом ставу по питању уједињења.[3]

---

[1] Јован Ћетковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије,* Дубровник, 1940.
Јован Ћетковић, као ватрени заговорник уједињења Црне Горе и Србије 1918. године, сматрао је да је сама идеја уједињења дубоко укоријењена у свијести нашег народа, и да она има вјековну традицију, дубоко утемељену, тачније, према Ћетковићу, „Идеја уједињења нашег народа стара је онолико колико смо стари и ми. Тражити је у овом или у оном вијеку, у овој или у оној генерацији погрешно је. Она је дошла онда када смо и ми дошли на овај крвави Балкан, на ово поприште свих социјално-политичких вјетрометина... Тежњу за ослобођењем и уједињењем изјављивали су, на разне начине, безбројно пута, и жртвама освједочили сви дјелови југословенског народа..“. Ћетковић када говори о самом уједињењу 1918. године, јасно истиче да су, како каже, Шумадинци дали највећи допринос и поднијели највеће жртве да до самог ослобођења и уједињења дође. (Ј. Ћетковић, нав. дјело, 313–314).

[2] Исто, 261, 271.

[3] Исто, 284–285.

Ћетковић такође јасно издваја двије групације које су се у земљи формирале пред одржавање избора за Подгоричку скупштину, на једној страни су били, како каже, унионисти – заговорници безусловног уједињења, названи бјелаши јер су своје прогласе истакли на бијелој хартији, док су њихови противници, односно присталице краља Николе, своје прогласе истакли на зеленој хартији, по чему касније добише и назив зеленаши. Ћетковић јасно истиче да су сами избори посланика за Подгоричку скупштину прошли у најбољем реду, без било каквих сукоба, и да су присталице безусловног уједињења бјелаши добили убједљиво највише гласова, али, са друге стране, аутор истиче и приличан број, како каже, посланика са листе зелених који су изабрани да учествују у раду Подгоричке скупштине. Ујединитељска скупштина је одржана у Подгорици у згради Монопола дувана, гдје ће бити и донијета историјска одлука о уједињењу двију српских држава, Црне Горе и Србије. Даље, аутор описује рад посланика на Подгоричкој скупштини, избор предсједника Скупштине Сава Церовића, потпредсједника, секретара. Ћетковић заиста исцрпно приказује све детаље који су у вези са самим радом Подгоричке скупштине, па тако и истиче нацрт скупштинске одлуке од 13/26. новембра 1918. године, којим је наведено да се краљ Никола збаци са црногорског престола, да се Црна Гора уједини са Србијом у једну државу, да се изабере Извршни народни одбор од 5 лица, који би управљао земљом до тренутка формирања нове државне заједнице. Ћетковић даље наводи да су апсолутно сви посланици Подгоричке скупштине подржали нацрт одлуке о детронизацији краља Николе и уједињењу Црне Горе и Србије, укупно 162 посланика.[4] На самом крају књиге, под насловом *Користи или штете од уједињења*, Ћетковић јасно истиче: „Све, и да није било националних и политичких разлога за уједињење Црне Горе и Србије, све и да није стварана и створена Југославија од раскомаданих дјелова југословенских земаља, Црна Гора морала би се због својих виталних разлога ујединити са Србијом. Или то, или би Црногорци, за љубав краља Николе и његове династије морали доживјети судбину једне Албаније. Трећег излаза није било.[5]

Коментар на тему уједињења Црне Горе и Србије дао је и изданак породице Петровић Његош, унук краља Николе, принц Михаило Петровић у својим мемоарима. За принца Михаила Петровића, уједињењем Црне Горе и Србије остварен је, како каже, „сан свих Срба“, који ће подржати огромна већина народа. Принц Михаило даље истиче, како је временом и сам уочио колико је било и неопходно и праведно ујединити се у једну јединствену државу, у тренутку када се наш народ потпуно

[4] Исто, 286, 287, 291, 302–303.
[5] Исто, 431.

ослободио туђинског јарма, како аустријског, тако и турског. Принц Михаило у својим мемоарима јасно указује на сву неопходност уклапања Црне Горе у јединствену српску-југословенску државу.[6]

Уједињењем Црне Горе и Србије, тј. Подгоричком скупштином бавио се и Савић Марковић Штедимлија који је, истини за вољу, као прави конвертит прошао пут од националног Србина до изразитог анти-Србина и усташког сарадника у Другом свјетском рату. У брошури под насловом *Горштачка крв* Штедимлија директно оптужује Србију за све наводно лоше што се Црној Гори десило након уједињења 1918. године, ријечима: „Пре него народ стигне да рече своју реч, пре него закони којима су одговорни, стекну пуну снагу и пре него што потпуно оживи њихова бивша отаџбина, долазе специјални агитатори да на већ припремљеном терену завођењем Црне Горе за Голеш Планину остваре одредбе без њеног знања донете у Крфској декларацији...“.[7] Став и суд о Подгоричкој скупштини дао је и Секула Дрљевић, иначе још један црногорски конвертит, који је такође прошао фазу од великог Ср-

---

[6] Михаило Петровић Његош, *Из мојих мемоара*, Цетиње, 2001, 35–36.
Гавро Перазић наводи како се у литератури историјско-правној, која се бавила питањем Подгоричке скупштине, тј. уједињењем, код појединих аутора који су се бавили уједињењем и који су такође били противници одлука донијетих на Подгоричкој скупштини, често могао чути став да је тзв. стара скупштина имала легитимитет да се састане, и донесе оне одлуке које би биле прихваћене, које би имале легитимитет. Перазић јасно истиче да је након капитулације, судбину црногорске државе и војске пратила и Црногорска скупштина. Дакле, ситуација је, према мишљењу Перазића, поприлично јасна, Црногорска скупштина конституисана прије рата је само пратила судбину цјелокупног црногорског државног апарата, док су нове политичке снаге у Црној Гори након ослобођења, вјешто искористиле тренутну политичку ситуацију и у значајној мјери пасивност политичких првака-присталица краља Николе који се након ослобођења у први мах у највећој мјери нису ни појављивали у земљи, што је довело до успостављања новог политичког поретка, заснованог на одлукама које су донијете на Подгоричкој скупштини. Када је у питању међународно право тог времена, тачније однос међународног права према раду и одлукама које су донијете на Подгоричкој скупштини, Перазић истиче сљедеће: „Наравно, по међународном праву тадашњег времена такви преврати ни у чему не вређају међународноправни поредак, и он ће прихватити оно што на концу однесе победу. У овом случају у науци биће колебања, али ће на концу фактичко стање задобити место у међународном праву“. Према Перазићу, нове политичке снаге у Црној Гори са посебном пажњом су водиле рачуна да њихове политичке одлуке имају легалитет и легитимитет, односно да се формира представничко тијело које ће донијети оне одлуке, иза којих је већински стајао народ Црне Горе, и народ је заправо дао легитимитет одлукама донијетим на Подгоричкој скупштини. (Гавро Перазић, *Паралеле између изборних система за Црногорску народну скупштину и Подгоричку скупштину са становишта правне науке*, Парламентаризам у Црној Гори, историјски коријени и развој, Зборник радова са округлог стола Историјског института, књига 4, Подгорица, 1999, 183–185, 190).

[7] Илија Бајовић, *Политичко-културна дјелатност Савића Марковића Штедимлије*, Подгорица, 2025, 3.

бина до великог анти-Србина. Дрљевић је, између осталог, рекао да је Подгоричка скупштина „институција српског устава, коју црногорски устав не познаје“. Даље Дрљевић наводи, како су посланици Подгоричке скупштине радили по инструкцијама српске владе, доносећи одлуке које су се директно тицале Црне Горе, занемарујући, како каже, легитимне институције црногорске државе. Сличне ставове о Подгоричкој скупштини Дрљевић је изнио и приликом одржавања Петровданског сабора, 12. јула 1941. године.[8]

Један од водећих послијератних црногорских идеолога, др Данило Радојевић у свом стваралаштву улагао је додатне напоре како би доказао сву нелегалност и нелегитимност Подгоричке скупштине. Наиме, Радојевић је настојао да докаже како су организатори Подгоричке скупштине били страни држављани под контролом Николе Пашића, и како саме одлуке донијете на Скупштини у Подгорици нису могле бити легалне. Такође, један од препознатљивијих критичара Подгоричке скупштине био је и др Радоје Пајовић. Пајовић је у потпуности прихватио ставове о Подгоричкој скупштини Дрљевића и Штедимлије, па тако истиче како Скупштина није била легална и легитимна, да проклamоване одлуке ни у ком погледу нису одраз воље црногорског народа, да се и сама Скупштина организовала и одржала уз помоћ српских трупа. Пајовић истиче како су одлукама донијетим на Подгоричкој скупштини укинути и црногорски Устав и Скупштина, црногорска аутокефална црква.

Критички осврт на одлуке донијете на Подгоричкој скупштини, дао је и др Божина Ивановић, први предсједник Матице црногорске, један од истакнутијих комунистичких првака Црне Горе до 1989. године. Др Ивановић сликовито описује Подгоричку скупштину као „крваву“ 1918. годину, годину којом је, како истиче, Црна Гора први пут изгубила своју државност одлукама Подгоричке скупштине.[9]

Одлуке донијете на Подгоричкој скупштини коментарисао је и Јеврем Брковић, један од водећих савремених дукљанских идеолога. Он је сматрао да је побуна организована у Црној Гори јануара 1919. (Божићна побуна) заправо суштински доказ, тј. одговор народа Црне Горе против одлука које су донијете на Скупштини у Подгорици. За Брковића је 1918. година, година прогона црногорског народа, мучeништва, одвикавања од црногорства од, како каже, дукљанства, од историје црногорске. Брковић приказује династију Карађорђевић на најгори могући начин, акцентује да је Србија главни кривац нестанка црногорске држа-

[8] Будимир Алексић, *Четири расправе о Подгоричкој скупштини*, Подгорица, 2024, 71–73.

[9] Исто, 80–82.

ве.[10] Историчар др Новица Ракочевић наглашава да је сама идеја српског, па онда и југословенског уједињења у Црној Гори, на значају добила од средине 19. вијека од владике Петра II Петровића Његоша, који је здушно прихватио концепцију југословенске ујединитељске идеје. Са друге стране, Ракочевић истиче како је у самој Црној Гори, посебно од 1878. године, развијан култ не само књаза Николе него уопште Црне Горе која се сматрала Пијемонтом српства, зачетником борбе за слободу српског народа испод турског јарма, Црногораца који су доживљавани као најбољи Срби. Ипак, Ракочевић констатује да Црна Гора с почетка 20. вијека, са својим, како каже, примитивним државним апаратом, главарским слојем који је представљао главну друштвену снагу, привредно неразвијена, није ни у ком погледу могла да буде Пијемонт, посебно након преврата који се догодио у Србији 1903. године, доласком Карађорђевића на власт.[11]

Ракочевић наглашава како су противници безусловног уједињења били заклети на вјерност краљу Николи, али исто тако напомиње да је њихова борба била једино династичка, никако борба за националну самобитност, јер су и присталице краља Николе биле национално Срби, који су јасно наглашавали српски карактер Црне Горе. Даље Ракочевић појашњава како се и на који начин дошло до уједињења, односно како су присталице безусловног уједињења припремиле терен за одржавање Подгоричке скупштине. Ракочевић закључује да је уједињење Црне Горе и Србије 1918. године резултат прије свега политичке идеје која се у земљи развијала у посљедњих 200 година, а која јесте била ујединитељска. Аутор такође констатује да је овакав начин уједињења највише, како наводи, одговарао „реакционарним круговима великосрпске буржоазије“, захваљујући побједи Србије у Првом свјетском рату, са

[10] Јеврем Брковић, *Божићни устанак је реакција на Подгоричку скупштину,* Правни зборник, 2/2019, Подгорица, 135–136.
Др Зоран Лакић када говори о подјелама у Црној Гори, он јасно каже да те подјеле нису само карактеристичне за 1918. годину, већ да је подјела у Црној Гори било вјековима уназад. Исто тако наводи да се од историчара уопште људи од науке мало ко бавио питањем узрока тих подјела, не само 1918. године него уопште. Са друге стране, др Лакић истиче да је цијели, како каже, „словенски Југ“ био за уједињење 1918. године, да је једна мања група присталица краља Николе подржала идеју самосталне и сепаратне Црне Горе, али наглашава такође да су и зеленаши у ширем смислу били за условно уједињење. Академик Лакић такође проблематизује и назив каснијег *Божићног устанка* тврдећи да је много прикладнији назив *Божићна побуна*, никако устанак, јер је за сам устанак потребан већи број устаника, дакле масовност, као и програм, организација. (Зоран Лакић, *Корјени и последице наших подјела кроз историју, стогодишњица немира у Црној Гори 1919–2019*, Правни зборник, 2/2019, 129–131).

[11] Новица Ракочевић, *Политичка и економска основа идеје уједињења у Црној Гори*, Стварање југословенске државе 1918, Зборник радова поднетих на научном скупу у Илоку од 16. до 19. маја 1979, Београд, 1983, 49, 51.

једне, и тадашњим приликама, како друштвеним, економским, тако и политичким у Црној Гори, са друге стране. Уједињење Црне Горе и Србије као и осталих југословенских земаља 1918. године, једна је заправо историјска неминовност. Ракочевић наводи да је Подгоричка скупштина организована од стране самих Црногораца, без било каквог притиска са стране.[12]

Јован Павићевић примјећује да се у појединим класично историјским радовима писаним у социјалистичко доба, више пажње посвећивало нестанку црногорске државе, него већинском расположењу народа Црне Горе према уједињењу. Павићевић појашњава процесе, прије свега политичке у Црној Гори, који су довели до уједињења 1918. године, посебно истиче значај Црногорске народне омладине која је безрезервно подржала пројекат уједињења. Капитулација црногорске војске, али и државе, дефинитивно је према овом аутору одредила даљу судбину Црне Горе као независне државе.[13] Јован Павићевић јасно и експлицитно наводи да је већински народ Црне Горе стајао иза одлука донијетих на Подгоричкој скупштини, као и да историјски извори ни у ком погледу не потврђују касније тезе, у којима се потенцирао утицај са стране када је у питању рад, као и одлуке које су донијете на Подгоричкој скупштини а тичу се свакако уједињења.[14]

Говорећи о два супротна династичка табора у Црној Гори, Богумил Храбак истиче: „Док су 'српско' уједињење тражили црногорски унионисти, тј. они који су били поборници уједињења са Србијом (али искрени привrженици и сваког другог југословенског уједињења), представници кругова око црногорског двора били су неискрени и код свог 'југословенског уједињења'". Према овом аутору, Крфска декларација из јула 1917. године је очигледан покушај Пашића да потисне црногорску државотворну страну, на начин да је не укључи у разговоре о уређењу будуће државе. Оваква декларација, према мишљењу Храбака, наишла је на отпор не само режима краља Николе него и ширих народних маса, које су сматрале да су на неки начин понижене.[15] Према Храбаку, уједињење Црне Горе и Србије је организовано и извршено онако како је и сам Пашић планирао, преко својих људи које је послао у Црну Гору. Храбак, када говори о присталицама уједињења, сматра да

[12] Исто, 56–58.

[13] Јован Павићевић, *Црна Гора, Подгоричка скупштина, Уједињење Срба, Хрвата и Словенаца,* Стварање југословенске државе 1918, Зборник радова поднетих на научном скупу у Илоку од 16. до 19. маја 1979, Београд, 1983, 292–293, 295.

[14] Исто, 296.

[15] Богумил Храбак, *Црна Гора и иницијативе за федералистичко уједињење са Србијом и осталим југословенским земљама (1914–1918*), Стварање југословенске државе 1918, Зборник радова поднетих на научном скупу у Илоку од 16. до 19. маја 1979, 393, 399.

је код знатног броја ујединитеља, њихов државотворни концепт био усмјерен ка ширем југословенском уједињењу. Храбак је мишљења да је народ већински заговарао идеју федералистичког, а не централистичког уређења нове државе. Док су, са друге стране, присталице краља Николе заступале конфедерални облик уређења државе, у којем би Краљевина Црна Гора имала свој статус као и друге краљевине у оквиру југословенске државе.[16]

Питањем српског, односно југословенског уједињења, бавио се и један од водећих југословенских-црногорских историчара социјалистичког периода, др Бранко Петрановић. Говорећи о југословенској идеји, Петрановић наводи бројне разлоге који су битно утицали да се временом развије код народа југословенска мисао, прије свега ујединитељска. Када је у питању уједињење Црне Горе и Србије, Петрановић констатује одлуке које су донијете 26. новембра 1918. године на Скупштини, збацивање са престола краља Николе, уједињење Црне Горе и Србије у једну државу. Овај аутор наглашава да су присталице уједињења бјелаши имали већинску подршку народа у земљи, за разлику од њихових противника зеленаша, који су представљали у земљи мањину. Увидјевши да немају подршку већинског становништва, зеленаши се окрећу Италији која је била освједочени противник југословенског уједињења. За др Петрановића зеленашке снаге, које ће јануара 1919. године организовати Божићну побуну у земљи, биле су сепаратистичке.[17]

За др Димитрија Дима Вујовића, година уједињења Црне Горе и Србије је једна од најзначајнијих у њеној историји. Вујовић сматра да су историчари озбиљније приступили овом питању након Другог свјет-

[16] Исто, 406–407.

Према др Богумилу Храбаку, најбољи осврт тачније најбоља монографија која је посвећена питању уједињења Црне Горе и Србије 1918. године је монографија др Димитрија Дима Вујовића из 1989. године. Да је црногорска влада у егзилу на све начине покушавала да сачува престо краљу Николи у Црној Гори, наводи и сам аутор. Наиме, Храбак описује како је текао разговор између Николе Пашића и предсједника црногорске емигрантске владе Евгенија Поповића (који иначе није био црногорски држављанин, поријеклом из Боке), у Паризу крајем октобра 1918. године, дакле мјесец прије сазивања Подгоричке скупштине. Да разговор предсједника двију влада није дао никакве резултате, потврђује и Храбак ријечима: „...Састанак није протекао у мирољубивом духу. Изгледа да је Поповић нудио Пашићу да Црна Гора појача позиције Србије према прекодринским Југословенима, док је Пашић саопштио, да кад би се и десило да краљ Никола поврати престо, да би та рестаурација била краткотрајна, јер би његова власт 'путем револуције' била срушена...“ (Богумил Храбак, *Подгоричка скупштина и држање њених посланика у Привременом народном представништву,* Парламентаризам у Црној Гори, историјски коријени и развој, Зборник радова са округлог стола Историјског института, књига 4, Подгорица, 1999, 147, 149).

[17] Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988, прва књига, Краљевина Југославија 1914–1941*, Београд, 1988, 3, 23–24.

ског рата. За Вујовића као историчара социјалистичког доба, погрешна тумачења и погрешне интерпретације које постоје у вези са Подгоричком скупштином, посљедица су, како каже, грађанске историографије, тачније немарксистичког методолошког изучавања. Овај аутор подједнако критикује приступ, како каже, историчара који су бранећи тезу о уједињењу, стали у одбрану великосрпске политике, али исто тако и оних групација које се политички могу везати за противнике безусловног уједињења, тачније присталице неозеленашких и неосепаратистичких схватања. Вујовић акцентује да уједињење из 1918. године није дошло тек тако, да оно има своју предисторију. Од посебног је значаја приказати како Вујовић тумачи националну идеологију његових савременика, који су се сврставали у ред неозеленаша и неосепаратиста, за које каже: „У много чему они иду и даље од својих претходника из првих деценија овога вијека, негирајући заједничко етничко поријекло црногорског и српског народа и њихову заједничку културну баштину. Пошто за своја схватања не могу наћи упориште у Црној Гори, они га траже и налазе међу националистичким снагама у другим срединама, управо онако како су то радили и њихови идејни преци, на које се не усуђују и отворено позивати иако иду њиховим стопама“.[18] Разлози који су довели до уједињења 1918. године, према мишљењу Вујовића, нису само везани за крај апсолутистичке владавине краља Николе, већ су они уско везани за друштвено-економске прилике у земљи. Вујовић појашњава да је Црна Гора до 1918. године пасивна земља, економски нејака, да је добар дио становништва био приморан да напусти земљу како би прехранио своју породицу. Индустрија у самој земљи није била развијена у мјери која је била неопходна за њен даљи развој, због ограниченог црногорског тржишта прије свега. Црна Гора је, према Вујовићу, била неодржива као самостална држава из два разлога. Први разлог је економски како је већ наведено, до 1918. године у земљи су били много већи расходи него приходи, много већи увоз од извоза. Други разлог је свакако политички, наиме црногорску независност су највише угрожавали, како Италија, тако и Аустроугарска, које су вршиле јак политичко-економски притисак на Црну Гору, и од тог притиска, према мишљењу Вујовића, земља се могла осободити само уједињењем у једну већу југословенску државну заједницу. Вујовић закључује да Црна Гора није као самостална држава ни у економском погледу, али ни у политичком била одржива, због чега је и народ у апсолутној већини подржао пројекат уједињења.[19]

[18] Димитрије Димо Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног питања*, Никшић, 1987, 43–45.
[19] Исто, 50–51.

За Јована Бојовића одлуке донијете на Подгоричкој скупштини представљају остварење вјековне тежње за уједињењем народа Црне Горе и Србије. Бојовић даље описује како и на који начин су вршене припреме за одржавање Подгоричке скупштине, припреме за избор народних посланика, а у свему томе посебну улогу за цјелокупни рад на уједињењу приписује *Црногорском одбору за народно уједињење,* као и *Централном извршном одбору за уједињење Црне Горе и Србије*.[20] Са друге стране, Бојовић истиче и активност присталица краља Николе, који су у самој земљи дјеловали уз подршку црногорске емигрантске владе, као и Италије. Уједињење из 1918. године, према Бојовићу, пратиће двије политичке групације „бјелаши" и „зеленаши", који су на политичкој сцени Црне Горе, како наводи, опстали и након 1918. године и који ће своје политичко дјеловање наставити у међуратном периоду. О изборима посланика за Подгоричку скупштину, Бојовић каже сљедеће: „...избори су извршени без икаквог терора, у најбољем реду, без икаквог озбиљног инцидента. Према истим подацима, већина изабраних посланика била је за уједињење". У књизи др Јована Бојовића наведени су хронолошким редом записници сједница Подгоричке скупштине, стенографски записници, прилози записницима, поздравни телеграми Подгоричкој скупштини, одлуке Подгоричке скупштине.[21] Бојовиће-

[20] Јован Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918, документа*, Горњи Милановац, 1989, XII.

[21] Исто, XV, XVI.

За Мијата Шуковића 1903. година је преломна када се говори о црногорском државном питању, односно о приступу том питању са значајним промјенама до којих ће доћи. С тим у вези Шуковић наводи сљедеће: „Дотадашње усмјерење да држава Црна Гора постоји, док се не створе услови за спој са Србијом, замјењује се усмјерењем за трајност државе Црне Горе, са уједињењем са другима, без губљења њене индивидуалности...". Такође, Шуковић само дјелимично говори о омладинском покрету у Црној Гори, крајње негативно истиче, тј. поставља питање да ли се уопште тај покрет може назвати напредним и демократским. Исто тако, Шуковић констатује да је Црногорски омладински покрет дјеловао у другој држави (Србији), да је радио за интерес српске владе, односно против интереса црногорске владе, тачније државе. (Мијат Шуковић, *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме*, том II, Радови са међународног научног скупа, (дискусија учесника скупа), Подгорица, 1–3. октобар 1997, Подгорица, 1998, 385–386.

Академик Миомир Дашић наглашава да су између Цетињског и Београдског двора, вођени након Балканских ратова тајни преговори о стварању јединствене, уједињене српске државе. Према Дашићу, тајни преговори су били усмјерени ка томе да се дефинише облик државног уређења уједињене српске државе, државе конфедеративног типа у којој би Црна Гора имала посебан статус, статус најсличнији какав је имала Баварска у уједињеној Њемачкој. У таквој уједињеној српској држави, Црна Гора би задржала одређене елементе државности, а краљ Никола, са друге стране, задржао би титулу краља. Према Дашићу, и руска царска влада је подржавала овакав тип уједињења Црне Горе и Србије, са јасним ставом да се морају заштитити интереси

ва књига базира се на припремама, раду и одлукама донијетим на Подгоричкој скупштини, у покушају да се читаоцима додатно приближи сам рад Скупштине са материјалом који се током одржавања сједница користио. Бојовић закључује да је за настанак саме југословенске државе, сам чин уједињења Црне Горе и Србије био од историјског значаја.[22] Већ поменути др Новица Ракочевић, описујући све процесе политичке који ће довести до уједињења, посебно наводи дјеловање црногорске емигрантске владе и њихов став по питању уједињења, затим Црногорског одбора за народно уједињење, гдје је покушао да прикаже цјеловиту слику, како и на који начин се дошло до уједињења и какав је прије свега краљ Никола имао статус код савезника у тим преломним тренуцима. За Ракочевића уједињење Црне Горе и Србије је, како наводи, извршено на чисто унитаристичкој основи. Исто тако овај аутор истиче да је Први свјетски рат убрзао „процес који је историјски био нужан", мислећи на уједињење Црне Горе и Србије. Привредно неразвијена, Црна Гора није као независна држава имала било какву даљу перспективу, закључује Ракочевић.[23]

Академик др Миомир Дашић истиче да са историографског становишта сама Подгоричка скупштина, односно расписивање избора за скупштину, сазивање Скупштине и одлуке донијете на њој, не могу у било ком погледу бити спорне. Дакле, Дашић сматра да када се говори

краља Николе, његов статус у новој држави, као и интереси уопште династије Петровић Његош. (Миомир Дашић, *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме*, том II, Радови са међународног научног скупа, (дискусија учесника скупа), Подгорица, 1–3. октобар 1997, Подгорица, 1998, 384–385).

[22] Исто, XXVII.

[23] Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње, 1981, 256–284.

Историчар др Растислав Петровић одаје признање Андрији Радовићу – предсједнику емигрантске владе, као и свим члановима Црногорског одбора за народно уједињење, који су дали огроман допринос да до уједињења Црне Горе и Србије дође 1918. године. Петровић даље наводи, како је сам Андрија Радовић био приморан да поднесе оставку на мјесто предсједника црногорске владе јануара 1917. године, због неслагања са званичном политиком краља Николе. Радовић ће у договору са Николом Пашићем основати *Црногорски одбор за народно уједињење*. Даље, овај аутор заступа јасно становиште да су Црногорци тог времена потпуно самостално и суверено донијели одлуку о уједињењу, да нису били ничији агенти, да су прије свега својом великом жртвом и прегнућем успјели да остваре вјековни сан, а то је уједињење Црне Горе и Србије. Исто тако, Петровић се осврнуо и на поједине ауторе који су између два рата били познати критичари уједињења, Савића Марковића Штедимлију и Секулу Дрљевића. Поменути критичари уједињења, према мишљењу Петровића, посебну пажњу су посветили, да увјере народ како су плаћеници, тј. агенти из Србије организовали Подгоричку скупштину. На тај начин заправо и Дрљевић и Штедимлија су водили отворену пропаганду против Србије. (Растислав Петровић, *Црногорске усташе*, друго допуњено издање, Београд, 1997, 115–117).

и пише о Подгоричкој скупштини треба прије свега поштовати основни научни метод, приказати догађај објективно, како се уистину и десило. Дашић наглашава да су бројне студије писане са основном тенденцијом да се оспори правни легалитет и легитимитет Подгоричке скупштине, док се, са друге стране, како каже, занемарује основно историјско право народа да одлучује о својој судбини мимо правних прописа. У свим значајним историјским догађајима, Дашић истиче да се многе ствари одвијају мимо законско-правних регулатива, и да је то једна општа карактеристика свих великих историјских процеса. Дашић када говори о Подгоричкој скупштини, јасно истиче да тај историјски догађај није сам по себи јединствен, већ да су се у историји бројни процеси, смјене власти дешавале, организовале и ван законских оквира, устава једне земље. Дашић истиче да ни у ком погледу не жели да заступа тезу, како су избори за посланике Подгоричке скупштине одржани у складу са законским регулама. Али, са друге стране, Дашић сматра да ни Народна скупштина Краљевине Црне Горе из јануара 1914. године није имала легитимитет да одлучује о судбини земље 1918. године. Дакле, грађани Краљевине Црне Горе из новоослобођених крајева, након балканских ратова нису имали своје представнике у Црногорској скупштини 1914. године. Са друге стране, према Дашићу, основни недостатак избора за Подгоричку скупштину био је тај што су сами избори организовани на основу „Правила о изборима“ Централног извршног одбора, а не на основу Устава из 1905. године. Дашић се, када говори о изборима за Подгоричку скупштину, позива и на др Димитрија Вујовића, који је сматрао да су и саме околности биле такве пред одржавање Скупштине, мислећи наравно на недавно завршени рат, које су у највећој мјери ограничавале организаторе избора да другачије поступају. Дашић такође прави интересантну анализу историјску, тачније истиче како би и проширена Црногорска скупштина из 1914. године изгласала већински исте одлуке као и Подгоричка скупштина 1918. године. Под тим Дашић подразумијева посланике из оних крајева који су Црној Гори припали након балканских ратова, а који су у већини апсолутно подржали уједињење. Исто тако и међу „старим“ посланицима црногорске скупштине, посланицима Народне странке, омладинског покрета, вирилиних посланика којих је било 16, Дашић сматра да је већина била за уједињење. [24]

У свом дјелу *Животна питања Црне Горе 1918–1929*, др Шербо Растодер се више бавио социо-економским питањима него политичким, прије свега ту мислимо на период уједињења и одлуке донијете на Подгоричкој скупштини. Растодер у уводном дијелу књиге само на-

[24] Миомир Дашић, *Огледи из историје Црне Горе (студије о догађајима од краја XVIII вијека до 1918*), Подгорица, 2000, 324–326, 328–329, 332.

помиње да је Црна Гора ушла у састав нове државе, у границама послије балканских ратова и наводи из којих округа су бирани посланици за Подгоричку скупштину.[25] Ипак, Растодер у својој другој књизи јасно и експлицитно износи став по питању уједињења Црне Горе и Србије и уопште југословенског уједињења, гдје се, између осталог, јасно наводи: „У том смислу уједињење Црне Горе и Србије, прокламовано на Подгоричкој скупштини 26. новембра 1918, представља политички чин, чија се логика не може бранити алтернативом. Тешко би било замислити Црну Гору изван обједињеног југословенског простора, а при томе, имати на уму правце и одлике њеног друштвеног развоја у XIX и почетком XX вијека.[26]

Према историчару др Живку Андријашевићу, сама одлука да се ујединитељска скупштина организује у Подгорици а не на Цетињу, донијета је из једног разлога, на Цетињу су присталице режима краља Николе биле најбројније. За Андријашевића одлуке донијете на Подгоричкој скупштини су нелегитимне, али су и такве одлуке дале, како каже, „формални основ“ да дође до уједињења тачније, како наводи, припајања Црне Горе краљевини Србији. Према мишљењу Андријашевића, савезничке владе САД, Британије и Француске су прећутно подржале, односно благонаклоно гледале на одлуке донијете на Подгоричкој скупштини. Црногорско питање је за велике силе, прије свега за Француску, стављено „ад акта“ одлукама донијетим на Подгоричкој скупштини, закључује Андријашевић.[27]

Предраг Вукић заступа тезу да је Подгоричка скупштина један од најзначајнијих догађаја у историји Црне Горе. Исто тако истиче како Подгоричка скупштина има своју дугу историју, под тим Вукић подразумијева идеју свесрпског уједињења, која траје вјековима уназад, са посебним освртом на период од владике Петра I до краља Николе. Према Вукићу, идеологија српског интегрализма у Црној Гори, која је била заступљена вјековима уназад, заправо је, како каже, „утрла пут“ одлукама донијетим на Подгоричкој скупштини. Односно како истиче: „Да није било идеологије српског интегрализма у Црној Гори прије 1918, не би било ни Подгоричке скупштине“. Други разлог који је довео до Подгоричке скупштине, према Вукићу, јесте свакако одлазак краља Николе из земље јануара 1916. године, чиме је црногорски краљ изневјерио свој народ. Такође, према Вукићу, не мање битан разлог који је довео

[25] Шербо Растодер, *Животна питања Црне Горе 1918–1929*, књига I, Бар, 1995, 9.
[26] Шербо Растодер, *Политичке борбе у Црној Гори 1918–1929*, Задужбина Андрејевић, Београд, 1996, 9.
[27] Живко Андријашевић, *Господар* (краљ Никола I Петровић Његош), Београд, 2018, 185, 187.

до Подгоричке скупштине, свакако је уско везан са питањем економске, односно финансијске одрживости или боље рећи неодрживости Црне Горе као независне државе.[28]

За Јована Маркуша, Црна Гора као независна држава фактички престаје да постоји одлуком црногорске владе о потписивању капитулације јануара 1916. године. Тиме је Црна Гора прешла пут од земље савезника до земље која се крајем рата третирала као поражена, како Маркуш наводи. Са друге стране, Маркуш настоји да докаже да је и црногорска влада у егзилу била заговорник српског и југословенског уједињења, цитирајући званично гласило црногорске владе у егзилу *Глас Црногорца*, у којем је 20. октобра 1918. године објављен проглас краља Николе, гдје се, између осталог, наводи да је краљ Никола апсолутни заговорник југословенског уједињења.[29]

Да су зеленаши, присталице краља Николе и противници безусловног уједињења, били национално Срби, за историчара др Александра Стаматовића је неспорна историјска истина. С тим у вези, Стаматовић наводи и посебно истиче оне личности које су свакако препознате као најоданије краљу Николи, једног политичара и једног официра, Јована С. Пламенца и Крста Поповића. Стаматовић истиче српску националну идеју код поменутих вођа зеленашког покрета, и своје тезе додатно поткрепљује документима. Наиме, Јован Пламенац је 1919. године упутио меморандум предсједнику САД Вудро Вилсону, у којем се, између осталог, истиче првенство Црне Горе у српском и југословенском уједињењу ријечима: „...Што се тиче права наслеђа над српским земљама уопште, Црна Гора, као српска држава, има над тим земљама много прече право него Србија, Црна Гора је обновитељ српске државе...“.[30]

[28] Предраг Вукић, *Велика народна скупштина у Подгорици и њене историјске посљедице,* у: Једанаести новембар – сто година од ослобођења и уједињења, Зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег Новом 10–11. новембра 2018. године, Подгорица, 2021, 79, 81–82.

[29] Јован Маркуш*, Велика народна скупштина („Подгоричка скупштина“) – узроци и посљедице*, у: Једанаести новембар – сто година од ослобођења и уједињења, Зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег Новом 10–11. новембра 2018. године, Подгорица, 2021, 90–92.

[30] Александар Стаматовић, *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918–1953*, друго допуњено и измијењено издање, Никшић, 2021, 166.
Јован Пламенац је био идејни, идеолошки вођа зеленашког покрета, док је војни вођа тог покрета прије свега на простору Старе Црне Горе био капетан Крсто Поповић. Стаматовић јасно истиче како српска национална идеја ни код Поповића није била спорна, што се да видјети и на основу бројних докумената, писама Крста Поповића из времена прије и послије уједињења. Наиме, у једном писму које је Крсто Поповић упутио Ивану – Лоли Павићевићу, повјеренику српске владе (иначе поријеклом из Црне Горе), Поповић транспарентно износи своје ставове о историјској мисији или боље рећи улози Црне Горе у одбрани српства, ријечима: „Павићевићу! Читавом

Др Васиљ Јововић се у свом истраживачком раду бавио и питањем улоге и положаја Српске православне цркве у Црној Гори за вријеме Првог свјетског рата, са посебним освртом на ангажовање цркве у припреми и раду Скупштине у Подгорици. Јововић, описујући бројне активности пред одржавање Подгоричке скупштине, истиче како се на бијелој листи (бјелаша) на Цетињу на списку кандидата за посланике нашао и митрополит др Гаврило Дожић, док је на зеленој листи (зеленаша) стајало име и свештеника Илије Јовићевића. Јововић такође наводи и имена свештеника из црногорских округа који су узели учешће у раду Подгоричке скупштине као посланици.[31] Да су борци за уједињење Црне Горе и Србије имали најплеменитије идеје, у то нема никакву сумњу ни др Вукић Илинчић, који јасно истиче да је уједињење спроведено преко одлука Подгоричке скупштине један велики историјски догађај, који се прославља и један вијек послије. За Илинчића, сви актери из 1918. године који су дали значајан допринос да до уједињења дође, заправо су били привилеговани да у једном тако значајном историјском тренутку својим учешћем и радом на уједињењу уђу у историју, да се њихово дјело вијек касније помиње и прославља. Када су у питању бројне расправе о легалитету и легитимитету Подгоричке скупштине, Илинчић јасно истиче да се то питање у савременој Црној Гори додатно у посљедње вријеме из чисто политичких разлога проблематизовало. Даље се наводи како се критичари Подгоричке скупштине никада нису критички осврнули на одлуке АВНОЈ-а из 1943. године. Упоређујући Подгоричку скупштину са Црногорском скупштином из 1913–1914. године, за Илинчића нема дилеме да је Скупштина у Подгорици (1918) имала много већи демократски капацитет, из простог разлога јер су у раду Подгоричке скупштине узели учешће и посланици из новоослобођених крајева послије балканских ратова. [32] Према мишљењу др Будимира Алексића, за објективне и непристрасне историчаре, одлуке донијете на Подгоричкој скупштини су одраз вишевјековне тежње српског народа за уједињењем. Алексић наглашава да су се питањем

свијету је познато да ево шест вјекова од када Црна Гора постоји, да су њени синови најстарији и највјернији поборници националне идеје, и да је Црна Гора она земља ће се чувала и сачувала искра слободе Србинове. Црногорци се као лавови бораху са до јуче силном Отоманском Царевином, под чија копита мртвијем сном спаваху остали Срби и Југословени. И кад сви Срби свој умирући поглед у горди Ловћен упираху да их отуда огрије сунце слободе“ (Александар Стаматовић, *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918–1953,* 168).

[31] Васиљ Јововић, *Српска православна црква у Црној Гори током Првог свјетског рата и њено учешће на Подгоричкој скупштини*, у: Подгоричка скупштина 1918. и уједињење Црне Горе и Србије, Зборник радова са научног скупа, Никшић, 2022, 87.

[32] Вукић Илинчић, *Споменица ујединитељима 1918–2018,* Никшић, 2018, 7, 19.

уједињења, односно Подгоричком скупштином до наших дана бавили бројни историчари и публицисти, међу којима издваја оне који су писали о овом догађају под јаким утицајем како каже „југокомунистичке и црногорске митоманске историографије“. Алексић наводи да у озбиљној историографији нема већих спорења око Подгоричке скупштине, а да су носиоци тих спорења, односно негатори Подгоричке скупштине у првом реду псеудоисторичари, публицисти, новинари, као и политичари.[33] Исто тако и црногорски социјалисти, касније комунисти подржали су уједињење Црне Горе и Србије 1918. године, наглашава Алексић. Наиме, три посланика Подгоричке скупштине по убјеђењу су били социјалисти: Милан Терић, Миљко Булајић и Милош Јовановић. Поменути посланици поднијели су Скупштини предлог Програма рада Извршног одбора, у коме је наведено како је уједињење извршено у складу са народном вољом за уједињењем српског народа у једну, како су истицали, демократску заједницу. Алексић посебно апострофира да су и црногорски зеленаши, тј. њихови представници у Скупштини, гласали за одлуке донијете на Подгоричкој скупштини. Свој став о зеленашима, Алексић допуњује ставом већ поменутог др Димитрија Дима Вујовића, који је сматрао да су зеленаши „априори“ прихватили уједињење, тиме што су узели учешће у изборима за Подгоричку скупштину. На тај начин они су дали легитимитет Подгоричкој скупштини да доноси одлуке од историјског значаја за Црну Гору. Да су црногорски зеленаши били за уједињење, према мишљењу Алексића, јасно се може видјети и на основу једне жалбе коју су поднијели Скупштини у вези са изборима за посланике одржаним на Цетињу. У поменутој жалби јасно се наводи: „Ми смо за Југославију. Облик те наше велике и заједничке Југославије одредиће Југословенска конституанта састављена из вољом народа изабраних представника свију југословенских покрајина. Ми смо за то да у Југославију уђу Црна Гора и Србија братски руку под руку и равноправно“. Из наведеног, Алексић закључује да је и за зеленаше независна Црна Гора била прошлост, самом чињеницом да нису тражили њену обнову, обнову њених институција Уставом дефинисаних, већ уједињење.[34]

Др Саво Марковић подвлачи да у савременој Црној Гори постоје тзв. буџетски историчари, који се у недостатку конкретних чињеница, аргумената када је у питању Подгоричка скупштина, позивају на легалитет и легитимитет поменуте скупштине како би исту оспорили са историјско-правне тачке гледишта. Посебну пажњу овај аутор посвећује упоређивању правног и фактичког стања у Црној Гори прије и за вријe-

[33] Будимир Алексић, *Четири расправе о Подгоричкој скупштини*, 7, 18.
[34] Будимир Алексић, *Огледи из историје Црне Горе и Боке*, Никшић, 2022, 292–293.

ме Подгоричке скупштине, гдје јасно наводи да у Црној Гори до 1918. године није било уставности. Према Марковићу, и Црногорска народна скупштина из 1914. године није била легитимна, из простог разлога јер у њеном раду нису били заступљени сви грађани тадашње Краљевине Црне Горе, тачније избори за народне посланике су одржани на територији Црне Горе до балканских ратова. Дакле, у новоослобођеним мјестима није било избора. Сви аутори-историчари који оспоравају легалитет и легитимитет Подгоричке скупштине, према мишљењу Марковића, то раде из не научног него политичког разлога, јер како каже: „Имају селективан приступ овим правним и политичким феноменима, па оно што се свиђа не њима, него што се свиђа њиховом налогодавцу, је и легално и легитимно...“. Марковић је става да право мора да прати друштвено-историјске процесе, односе и да се прилагођава фактичком стању, па с тим у вези наглашава да Подгоричка скупштина није била ништа мање ни легална нити легитимна, у односу на све изборе одржане у Црној Гори од 1906. године.[35]

Да је питање уједињења из 1918. године постало пар екселанс политичко питање, више него историјско за др Радована Фемића је неспорна чињеница. Заправо, како Фемић наводи, у савременој Црној Гори код појединих аутора питање Подгоричке скупштине је уско повезано са тренутном политичком ситуацијом, тачније историјска наука се и по овом питању злоупотребљава-злоупотребљавала у политичке сврхе и за политички рачун. Историјској науци је познат феномен „измишљања традиције“, што је, према мишљењу Фемића, очигледно код оне стране која оспорава Подгоричку скупштину, а која се позива на миленијумско постојање Црне Горе, затим ентичко поријекло Црногораца које се доводи у везу са Илирима, итд. Негатори Подгоричке скупштине, истиче Фемић, као да узимају 1918. годину као годину од које почиње да се рачуна вријеме, притом занемарују да сагледају цјелокупан процес, тачније историјски контекст Првог свјетског рата, улоге Црне Горе у рату, као и чињеницу да је Црна Гора капитулирала 1916. године, што је, према Фемићу, „вододјелница“ процеса уједињења Црне Горе и Србије, односно југословенског уједињења.[36]

Након балканских ратова 1913. године ни у самој Црној Гори није постојало као раније увјерење да до српског уједињења може доћи под

[35] Саво Марковић, *Правно и фактичко стање прије и у вријеме Подгоричке скупштине*, Подгоричка скупштина 1918. и уједињење Црне Горе и Србије, Зборник радова са научног скупа, Никшић, 2022, 184–186.

[36] Радован Фемић, *Подгоричка скупштина у огледалу историјске свијести и/или друштвеног памћења,* Подгоричка скупштина 1918. и уједињење Црне Горе и Србије, Зборник радова са научног скупа, Никшић, 2022, 187, 189.

династијом Петровић Његош, сматра историчарка Катарина Тодоровић. Владало је мишљење да је Црна Гора неодржива као независна држава из више разлога, најприје економских, и да је процес уједињења заправо неминован. У политичком смислу, сматра Тодоровић, Краљевина Србија се наметнула као водећа држава и Пијемонт уједињења ови двију српских држава.

Литература

Алексић, Будимир. *Четири расправе о Подгоричкој скупштини*, Књижевна задруга Српског народног вијећа, Подгорица, 2024.

Алексић, Будимир. *Огледи из историје Црне Горе и Боке*, Институт за српску културу Никшић, Никшић, 2022.

Андријашевић, Живко. *Господар* (краљ Никола I Петровић Његош), Вукотић медиа, Београд, 2018.

Бајовић, Илија. *Политичко-културна дјелатност Савића Марковића Штедимлије*, Историјски записи, год. XCVIII, бр. 1–2, Подгорица, 2025.

Брковић, Јеврем. *Божићни устанак је реакција на Подгоричку скупштину,* у: Правни зборник, Часопис за правну теорију и праксу, Удружење правника Црне Горе, Подгорица, 2/2019.

Бојовић, Јован. *Подгоричка скупштина 1918, документа*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1989.

Вујовић, Димитрије (Димо). *Прилози изучавању црногорског националног питања*, Универзитетска ријеч Никшић, Никшић, 1987.

Вукић, Предраг. *Велика народна скупштина у Подгорици и њене историјске посљедице,* у: Једанаести новембар – сто година од ослобођења и уједињења, Зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег Новом 10–11. новембра 2018. године, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица, 2021.

Дашић, Миомир. *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме*, том II, у: Радови са међународног научног скупа, (дискусија учесника скупа), Подгорица, 1–3. октобар 1997, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 1998.

Дашић, Миомир. *Огледи из историје Црне Горе (студије о догађајима од краја XVIII вијека до 1918*), Историјски институт Црне Горе, Подгорица, 2000.

Илинчић, Вукић. *Споменица ујединитељима 1918–2018,* Институт за српску културу Никшић, Никшић, 2018.

Јововић, Васиљ. *Српска православна црква у Црној Гори током Првог свјетског рата и њено учешће на Подгоричкој скупштини*, у: Подгоричка скупштина 1918. и уједињење Црне Горе и Србије, Зборник радова са научног скупа, Институт за српску културу Никшић, Никшић, 2022.

Лакић, Зоран. *Корјени и последице наших подјела кроз историју, стогодишњица немира у Црној Гори 1919–2019*, у: Правни зборник, Часопис за правну теорију и праксу, Удружење правника Црне Горе, Подгорица, 2/2019.

Маркуш, Јован. *Велика народна скупштина („Подгоричка скупштина“) – узроци и посљедице*, у: Једанаести новембар – сто година од ослобођења и уједињења, Зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег Новом 10–11. новембра 2018. године, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица, 2021.

Марковић, Саво. *Правно и фактичко стање прије и у вријеме Подгоричке скупштине*, у: Подгоричка скупштина 1918. и уједињење Црне Горе и Србије, Зборник радова са научног скупа, Институт за српску културу Никшић, Никшић, 2022.

Петровић Његош, Михаило. *Из мојих мемоара*, Светигора, Цетиње, 2001.

Перазић, Гавро. *Паралеле између изборних система за Црногорску народну скупштину и Подгоричку скупштину са становишта правне науке*, у: Парламентаризам у Црној Гори, историјски коријени и развој, Зборник радова са округлог стола Историјског института, књига 4, Историјски институт Црне Горе, Подгорица, 1999.

Павићевић, Јован. *Црна Гора, Подгоричка скупштина, Уједињење Срба, Хрвата и Словенаца,* Стварање југословенске државе 1918, Зборник радова поднетих на научном скупу у Илоку од 16. до 19. маја 1979, Институт за савремену историју ИРО „Народна књига“, Београд, 1983.

Петрановић, Бранко. *Историја Југославије 1918–1988, прва књига, Краљевина Југославија 1914–1941*, Нолит, Београд, 1988.

Петровић, Растислав. *Црногорске усташе*, друго допуњено издање, Стручна књига, Београд, 1997.

Ракочевић, Новица. *Политичка и економска основа идеје уједињења у Црној Гори*, Стварање југословенске државе 1918, Зборник радова поднетих на научном скупу у Илоку од 16. до 19. маја 1979, Институт за савремену историју ИРО „Народна књига“, Београд, 1983.

Ракочевић, Новица. *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Историјски институт Црне Горе, Цетиње, 1981.

Растодер, Шербо. *Животна питања Црне Горе 1918–1929*, књига I, ЈП Културни центар Бар, Бар, 1995.

Растодер, Шербо. *Политичке борбе у Црној Гори 1918–1929*, Задужбина Андрејевић, Београд, 1996.

Стаматовић, Александар. *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918–1953*, друго допуњено и измијењено издање, Институт за српску културу Никшић, Српска кућа Подгорица, Никшић, 2021.

Тодоровић, Катарина. *Цетиње и Београд у остварењу нововјековног сна о уједињењу*, Једанаести новембар – сто година од ослобођења и уједињења, Зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег Новом 10–11. новембра 2018. године, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица, 2021.

Ћетковић, Јован. *Ујединитељи Црне Горе и Србије,* Јадран, Дубровник, 1940.

Фемић, Радован. *Подгоричка скупштина у огледалу историјске свијести и/или друштвеног памћења,* Подгоричка скупштина 1918. и уједињење Црне Горе и Србије, Зборник радова са научног скупа, Институт за српску културу Никшић, Никшић, 2022.

Храбак, Богумил. *Црна Гора и иницијативе за федералистичко уједињење са Србијом и осталим југословенским земљама (1914–1918*), у: Стварање југословенске државе 1918, Зборник радова поднетих на научном скупу у Илоку од 16. до 19. маја 1979, Институт за савремену историју ИРО „Народна књига“, Београд, 1983.

Храбак, Богумил. *Подгоричка скупштина и држање њених посланика у Привременом народном представништву,* у: Парламентаризам у Црној Гори, историјски коријени и развој, Зборник радова са округлог стола Историјског института, књига 4, Историјски институт Црне Горе, Подгорица, 1999.

Шуковић, Мијат. *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме*, том II, у: Радови са међународног научног скупа, (дискусија учесника скупа), Подгорица, 1–3. октобар 1997, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 1998.

Илија БАЈОВИЋ

VIEWS OF MONTENEGRIN HISTORIOGRAPHY AND JOURNALISM ON THE TOPIC OF THE “PODGORICA ASSEMBLY OF 1918”

Summary

The Podgorica Assembly and the unification of Montenegro and Serbia in 1918 were events that divided the Montenegrin public, both professional and lay. This paper presents one group of authors who commented on the decisions of the Podgorica Assembly in an extremely positive manner, as well as another group of authors who viewed the very act of unification in an extremely negative light. After the Balkan Wars of 1913, even in Montenegro itself there was no longer the previous belief that Serbian unification could occur under the Petrović-Njegoš dynasty, according to historian Katarina Todorović. The prevailing opinion was that Montenegro was unsustainable as an independent state for several reasons, primarily economic, and that the unification process was actually inevitable. In political terms, Todorović believes, the Kingdom of Serbia imposed itself as the leading state and the Piedmont of the unification of these two Serbian states.